

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ, ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੀੜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜੋ ਏਕਾਂਤਮਈ ਸਥਾਨ ਚੁਣਿਆ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ‘ਰਾਮਸਰ’ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਦੇ 974 ਪੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸੰਮਤ 1661, ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ‘ਆਦਿ ਬੀੜ’ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੁੱਢਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸੋਢੀ ਧੀਰ ਮਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਖਾਰੀ ਬੀੜ’ ਜਾਂ ‘ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੀ ਬੀੜ’ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਬਾਈ, ਸੂਰਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰ ਮਲ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮੰਗਵਾ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾ ਦੇਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ, ਬਠਿੰਡਾ) ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ‘ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 1708 ਵਿਚ ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਧਰਮ ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਈਬਲ, ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤੇ ਕੁਰਾਨ, ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਮੀਕ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਬੰਧਿਤ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰੂਹਾਨੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਜਾਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜੈ ਦੇਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਭਗਤ ਸੀ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਵੈਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਸੂਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਭਗਤ ਸਨ। ਰਾਮਾਨੰਦ ਤੇ ਕਬੀਰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਨ। ਸੈਣ, ਸਧਨਾ, ਰਵਿਦਾਸ, ਕਬੀਰ, ਸੂਦਰ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪ ਖੱਤਰੀ ਸਨ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਬਹੁਤੇ ਭਗਤ ਹਿੰਦੂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਉਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਦੁਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ, ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਇੰਜੀਲ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਧਮਪਦ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ

ਐਮ.ਏ. (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਸਮੈਸਟਰ ਪਹਿਲਾ) 2 ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ (ਆਪਸਨ ਦੂਜੀ)

ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਲਖਣ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	(1469-1539 ਈ.)	-974 ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ	(1504-1552 ਈ.)	-62 ਸਲੋਕ
ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ	(1479-1574 ਈ.)	-907 ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ, ਪਉੜੀਆਂ
ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ	(1534-1581 ਈ.)	-679 ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ, ਪਉੜੀਆਂ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	(1563-1606 ਈ.)	-2218 ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ, ਪਉੜੀਆਂ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ	(1621-1675 ਈ.)	-59 ਸ਼ਬਦ ਤੇ 57 ਸਲੋਕ
ਜੈ ਦੇਵ (ਭਗਤ)	-ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ	-ਦੋ ਸ਼ਬਦ
ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ	-ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ	-4 ਸ਼ਬਦ ਤੇ 112 ਸਲੋਕ
ਨਾਮ ਦੇਵ (ਭਗਤ)	-ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	-60 ਸ਼ਬਦ
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ (ਭਗਤ)	-ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	-4 ਸ਼ਬਦ
ਪਰਮਾਨੰਦ (ਭਗਤ)		-1 ਸ਼ਬਦ
ਸਾਧਨਾ (ਭਗਤ)		-1 ਸ਼ਬਦ
ਬੇਣੀ (ਭਗਤ)		-3 ਸ਼ਬਦ
ਰਾਮਾਨੰਦ (ਭਗਤ)	-14ਵੀਂ ਤੇ 15ਵੀਂ ਸਦੀ	-1 ਸ਼ਬਦ
ਧੰਨਾ (ਭਗਤ)	-ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	-3 ਸ਼ਬਦ
ਪੀਪਾ (ਭਗਤ)	-ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	-1 ਸ਼ਬਦ
ਸੈਣ (ਭਗਤ)	-ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	-1 ਸ਼ਬਦ
ਕਬੀਰ (ਭਗਤ)	-ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	292 ਸ਼ਬਦ ਤੇ 249 ਸਲੋਕ
ਰਵਿਦਾਸ (ਭਗਤ)	-ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ	-41 ਸ਼ਬਦ
ਭੀਖਨ (ਸੂਫੀ)	-ਹਮਾਯੂੰ, ਅਕਬਰ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ	-2 ਸ਼ਬਦ
ਸੂਰਦਾਸ (ਭਗਤ)	-ਅਕਬਰ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ	-ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ
ਸੁੰਦਰ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ)		-1 ਸ਼ਬਦ ਜਿਸ ਦੀਆਂ 6 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ।
ਮਰਦਾਨਾ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰਬਾਬੀ)		-3 ਸਲੋਕ

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ ਅਤੇ 'ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ' ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਲੜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ : ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਜਪੁਜੀ, ਰਹਿਰਾਸ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ 31 ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਰਾਇਣ, ਮਾਲੀ, ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲ੍ਹਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਆਦਿ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਚਉਪਦੇ, ਦੁਪਦੇ, ਤਿਪਦੇ, ਪੰਚਪਦੇ, ਛਿਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਸੋਲਹੇ, (ਮਾਰੂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ) ਛੰਤ, ਵਾਰਾਂ ਘਰ ਅਤੇ ਮਹਲੇ ਘਰ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪਦ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ। ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਸਵੈਯੇ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਹਨ : ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ, ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ। ਸਵੈਯੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ

, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਨੌਵੇਂ ਦੇ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਪਵਿਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਫਲਸਫੇ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਇਕ ਲਾਸਾਨੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਬਾਰੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਸਦਾਈਂ ਹੱਲ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਰੱਬੀ ਮਿਲਾਪ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ:

'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ।''

(ਜਪੁਜੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਉਤਰ ਹੈ। ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਤਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਭੇਖੜੇ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਰਮਜ਼ ਉਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਤੇ ਰਹੇਗੀ ਵੀ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਲਈ ਆਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ, ਛੰਦਾਂ ਤੇ ਕਾਵਿ ਭੇਦਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਕਾਵਿ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਤਮ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਲੋਕ, ਵਾਰਾਂ, ਦੋਹਿਰੇ, ਸੋਰਠੇ, ਸਵੈਯੇ, ਕਾਫੀਆਂ, ਚਉਬੋਲੇ, ਘੋੜੀਆਂ, ਸੱਦਾਂ, ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਆਦਿ ਹਰੇਕ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਭੇਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਰਹਮਾਹ, ਆਰਤੀ, ਘੋੜੀਆਂ, ਸੱਦ, ਪਹਰੇ, ਵਾਰ, ਅਲਾਹੁਣੀ, ਗੀਤ, ਬਿਸ਼ਨਪਦਾ, ਸਤਵਾਰਾ, ਸੋਹਿਲਾ, ਕਾਫੀ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਤੇ ਚੌਪਦੇ ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵੀ-ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਤੇ ਅਤੇ ਫਲਸਫਾ ਇੱਕਠੇ ਨਹੀਂ ਤਰਦੇ ਪਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ ਨਿਰੋਲ ਘਰੋਗੀ, ਹੱਡ ਬੀਤੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿਜ-ਪਰਖੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ, ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼, ਪੌਣ ਪਾਣੀ, ਸਹੁਰਾ ਪੇਕਾ, ਸੁਹਾਗਣ, ਦੁਹਾਗਣ, ਕੰਵਲ, ਸਿੰਮਲ, ਰੁੱਖ, ਮਛਲੀ, ਕਸ਼ੁੰਭਾ, ਮਜੀਠ, ਪਾਰਸ, ਚਾੜ੍ਹਕ, ਮੋਰ, ਚਕੋਰ, ਕੋਹਲੂ, ਚਰਖਾ, ਹਾਲੀ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਦਿ।

(1) ਕਾਲੀ ਕੋਇਲ ਤੂ ਕਿਤ ਗੁਨ ਕਾਲੀ।।

ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੇ ਹਉ ਬਿਰਹੈ ਜਾਲੀ।।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 794)

(2) ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ।।

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ।।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 595)

ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਢੁੱਕਵੇਂ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ, ਰਸ, ਰਵਾਨੀ, ਲੈਅ ਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਅਕਹਿ, ਅਸਗਾਹ ਬੇਅੰਤਤਾ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹਨ :

(1) ਗਗਨ ਮੈਂ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ, ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ।।

ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੇ ਪਵਣੁ ਚਵਰੇ ਕਰੇ, ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ।।

ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਵ ਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ, ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵਾਜੰਤ ਭੇਰੀ।।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 663)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਾਰਣ ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਥਾਲ ਕਹਿਣਾ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਨੂੰ ਦੀਪਕ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਮੋਤੀ, ਦੱਖਣ ਤੇ ਮਲਿਆ ਗਿਰੀ ਪਹਾੜ ਦੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਨੂੰ ਧੂਪ, ਹਵਾ ਨੂੰ ਚੌਰ ਕਰ ਰਹੀ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਹਰਿਆਵਲ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਰਹੀ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਵਚਿੱਤਰ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ-ਪਾਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਰਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਨਾਹਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਜ਼ ਰਹੀ ਗੁੰਜਾਰ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਕੇ ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

- (1) ਜੈਸੀ ਮੈਂ ਆਵੇ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੇ।।
- (2) ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲ ਨ ਜਾਣਦਾ ਮੈਂ ਕਹਿਆ ਸਭ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ।।
- (3) ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ।।
ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ।।
- (4) ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ।।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਭੋਜਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਦੀਵੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਥਾਲੁ ਵਿਚਿ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੁ ਪਈਓ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵੀਚਾਰੇ।।
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਪਇਓ ਜਿਸ ਕਾ ਸਭਸੁ ਅਧਾਰੇ।।
ਜੇ ਕੇ ਖਾਵੈ ਜੇ ਕੇ ਭੁੰਚੈ ਤਿਸ ਕਾ ਹੋਇ ਉਧਾਰੇ।।
ਏਹ ਵਸਤੁ ਤਜੀ ਨਹ ਜਾਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਰਖੁ ਉਰਿ ਧਾਰੇ।।
ਤਮ ਸੰਸਾਰੁ ਚਰਨ ਲਗਿ ਤਰੀਐ ਸਭੁ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੇ।।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 1429)

ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਥਾਲ ਹੈ? ਉਹ ਥਾਲ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੂਪੀ ਥਾਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤਜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਹਨ, ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖ, ਵੀਚਾਰ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰ; ਜੀਵਨ ਦਵੰਦ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਠੀਕ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤੁ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਵੀਚਾਰ, ਸੰਤੁਲਿਤ, ਨਿਰਲੇਪ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ, ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਹ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਸੈ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਰ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਗਾਇਆ ਅਤੇ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਗਾਉਣ ਦੀ ਅਸਮੱਥਾ ਵੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ :

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਵਸਿਆ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨਾ ਜਾਈ ਲਖਿਆ।।

ਅਤੇ

ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਤੁਧਨੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨਾ ਆਵਨਿ
ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ।

ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ :

“ਭੈ ਵਿਚ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦ ਵਾਉ।।

ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ।।।।

ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਸਾਚੇ ਤੇ ਭਵਨਾ ਪਇਆ, ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ।

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਸਾਜਿਆ, ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਖੇੜੇ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਖੇੜੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ :

“ਕਤਿਕ ਕੁੰਜਾਂ ਚੇਤਿ ਡਉ ਸਾਵਣਿ ਬਿਜੁਲੀਆਂ।

ਸੀਆਲੇ ਸੋਹੰਦੀਆਂ ਪਿਰ ਗਲਿ ਬਾਹੜੀਆਂ।”

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 488)

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ, ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 794)

ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ : ਆਹਲਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਛੀ ਦਾ ਉੱਡ ਜਾਣਾ ਹੈ:

ਚਲਿ ਚਲਿ ਗਈਆਂ ਪੰਖੀਆਂ ਜਿਨੀ ਵਸਾਏ ਤਲਾ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 1381)

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਆਦੁੱਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਸੰਜਮ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਆਨ ਢੰਗ ਇਤਨਾ ਸੁਝਾਉ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਣ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖਾਣ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਾਣਾਂ ਦੀ ਜਿਥੇ ਬੋਲੀ ਸਾਧਾਰਣ ਤੇ ਤੋਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੱਧੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਸਤਿ-ਕਥਨ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

- (1) ਸਚੈ ਮਾਰਗਿ ਚਲਦਿਆ ਉਸਤਤਿ ਕਰੇ ਜਹਾਨ।
- (2) ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਭੁਲਿਆ ਵਿਆਪਨਿ ਸਭੇ ਰੋਗੁ।
- (3) ਹਕ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੂਅਰ ਉਸ ਗਾਇ।
- (4) ਮਨਿ ਜੀਤੇ ਜਗੁ ਜੀਤੁ।
- (5) ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਪਨਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣੁ।
- (6) ਨਿਵੈ ਸੁ ਗਉਰਾ ਹੋਇ।
- (7) ਦੁਖ ਦਾਰੂ ਸੁਖ ਰੋਗੁ ਭਇਆ।
- (8) ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ।
- (9) ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੇ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ।
- (10) ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ।
- (11) ਸਹਿਜੁ ਪਕੈ ਸੁ ਮੀਠਾ ਹੋਇ।

ਆਦਿ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਅਟੱਲ ਜੀਵਨ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਹਜ-ਰਸ

ਰਸ ਕਿਸੇ ਕਰਤਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਹ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਤੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ, ਜਗਾਉਂਦਾ ਤੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਹਜ-ਕਲਾ

ਵਿਚ ਵਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਕਾਵਿ ਆਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨੌਂ ਰਸ ਮੰਨੇ ਹਨ-ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ, ਅਦਭੁਤ ਰਸ, ਰੌਦ੍ ਰਸ, ਹਾਸ ਰਸ, ਭਿਆਨਕ ਰਸ, ਕਰੁਣਾ ਰਸ, ਵੀਰ ਰਸ ਅਤੇ ਬੀਭਤਸ ਰਸ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਹੀ ਰਸ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕੁਝ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ : ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਠੰਢਾ, ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਟਿਕਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੰਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸ ਨਾਲ ‘‘ਬਾਣੀ’’ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਭਾਗ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਿਜ-ਰਸ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ :

- (1) ਮਿਠੁ ਬੋਲੜਾ ਜੀ, ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰਾ।
ਹਉ ਸੰਮਲਿ ਥਕੀ ਜੀ ਉਹੁ ਕਦੇ ਨ ਬੋਲੈ ਕਉਰਾ।
- (2) ਅਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰ ਮੈਂ ਪਾਇਆ।
ਸਤਿਗੁਰ ਤ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਮਨਿ ਵਜੀਆ ਵਾਧਾਈਆ।
ਰਾਗ ਰਤਨੁ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ, ਸ਼ਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ।
- (3) ਸੁਣਿ ਯਾਰ ਹਮਾਰੇ ਸਾਜਨ, ਇਕ ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ।
ਤਿਸੁ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਪਿਆਰੇ ਹਉ ਫਿਰਉ ਖੋਜੰਤੀਆ।
- (4) ਨਾਨਕ ਤਿਨਾ ਬਸੰਤ ਹੈ ਜਿਨਿ ਘਰਿ ਵਸਿਆ ਕੰਤੁ।

ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਯ, ਪ੍ਰੀਤਮ, ਖਸਮ ਹਮਾਰਾ, ਸਾਜਣ ਮੈਂਡਾ ਰੰਗਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਨੀਤ ਨਵਾਂ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਡੀਕ, ਵਿਛੋੜੇ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ-ਵਿਯੋਗ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਿਆਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

- (1) ਸਖੀ ਕਾਜਲ ਹਾਰ ਤੰਬੋਲ ਸਭੇ ਕਿਛੁ ਸਾਜਿਆ।
ਸੋਲਹ ਕੀਏ ਸਿੰਗਾਰ ਕਿ ਅੰਜਨੁ ਪਾਜਿਆ।
- (2) ਮੇਰੀ ਰੁਣ-ਝੁਣ ਲਾਇਆ ਭੈਣੇ ਸਾਵਣ ਆਇਆ।
ਤੇਰੇ ਮੁੰਧ ਕਟਾਰੇ ਜੇਵਡਾ ਤਿਨਿ ਲੋਭੀ ਲੋਭ ਲੁਭਾਇਆ।

ਕਰੁਣਾ ਰਸ

ਉਹ ਰਸ ਜੋ ਦਰਦ, ਸੋਗ ਜਾਂ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਉਪਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

- (1) ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ।
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 360)
- (2) ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ।
ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬੁ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ॥੧॥
ਹਬੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਭੜੈ ਜਲਿ ਜਾਸੀ ਢੋਲਾ। ਰਹਾਉ।
ਇਕ ਆਪੀਨੈਂ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇਰੇ ਬੋਲਾ।
ਦੁਧਾ ਬਣੀ ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ।
ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੇ, ਸਹੁ ਅਲਾਏਸੀ।
ਹੰਸੁ ਚਲਸੀ ਡੁੰਮਣਾ, ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ ਥੀਸੀ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 794)

ਭਿਆਨਕ ਰਸ

ਉਹ ਰਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੈ ਤੇ ਭਉ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਭਿਆਨਕ ਰਸ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਸਦ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯਥਾ

ਜਉ ਜਮ ਆਇ ਕੇਸ ਗਹਿ ਪਟਕੈ ਤਾ ਦਿਨ ਕਿਛੁ ਨ ਬਸਾਹਿਗਾ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 1106)

ਪਾਪੀ ਕਰਮ ਕਮਾਵਦੇ ਕਰਦੇ ਹਾਇ ਹਾਇ।

ਨਾਨਕ ਜਿਉ ਮਥਨੁ ਮਾਧਾਣੀਆਂ ਤਿਉ ਮਥੇ ਧ੍ਰਮਰਾਇ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 1425)

ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ

ਇਹ ਰਸ ਸਾਡੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਉਪਦ੍ਰਵ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਰਣਨ-ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਭਾਵ ਉਦੀਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਯਥਾ -

(1) ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰ ਉਡਰਿਆ।

ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 145)

(2) ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ।

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ।

ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 722)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਾਕੀ ਰਸ-ਵੀਰ ਰਸ, ਅਦਭੁਤ ਰਸ, ਵਿਭਤਸ ਰਸ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਵੀ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਰਸਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਭਰਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਉਧਾਰੇ ਲਏ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਬੰਗਲਾ, ਬ੍ਰਜੀ, ਮਰਾਠੀ, ਸਿੰਧੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ : ਮਹਿਲ, ਸੁਲਤਾਨ, ਸਬਰ, ਸਾਦਕ, ਫ਼ਕੀਰ, ਰਹਿਮਤ, ਕੁਦਰਤ, ਇਸ਼ਕ, ਰੱਬ, ਖੁਦਾਇ, ਸਾਹਿਬ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼, ਨਿਮਾਜ ਆਦਿ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ : ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ, ਗਿਆਨ, ਧਿਆਨ, ਮਾਰਗ ਆਦਿ। ਸਿੰਧੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ : ਧਨੀ, ਮਹਿੰਜਾ, ਤਿਤ, ਆਦਿ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ : ਮੈਕੂ, ਘਿਨਾ, ਵੈਸੀ, ਅਸਾੜਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ-ਹਿੰਦੀ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਬੋਲੀਆਂ' ਦਾ ਮੇਲ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਠਾਰਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹਨੂੰ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਟ੍ਰੰਪ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।"

ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਡਿਆਈ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣ ਲਈ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਸੋਮਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

(1) **ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਸ਼ਾ** : ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾਵਾਂ - ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ, ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ, ਹੁਮਾਯੂੰ ਦਾ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ, ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਆਦਿ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ।

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ।

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ।

ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ।

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 360)

ਅਤੇ

ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ

ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ।

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੇ

ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 723)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਬਰ ਦੇ 1521 ਈ. ਵਾਲੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਉਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਲੁੱਟ ਖਸ਼ੋਟ ਅਤੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ।

ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ ਗਲ ਵਿਚ ਐ ਧੂੜਿ।

ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਹੁਣਿ ਬਹਿਣ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰਿ।

.... ..

ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 417)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ, ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀ, ਝੂਠ ਮਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਚੰਦਰਮਾਂ ਕਿਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀ ਸੀ ਆਉਂਦਾ :

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ।

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 145)

ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸ਼ੋਟ ਚਾਹੇ ਉਹ ਜਾਤ ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਅਵਸਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ।

ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ।

ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਵੈਮਾਨ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ:

ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ।

ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ।

ਉਚੇ ਕੂਕਹਿ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ।

ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ।

ਧਰਮੀ ਧਰਮੁ ਕਰਹਿ ਗਾਵਾਵਹਿ ਮੰਗਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ।

ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰੁ।(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 469)

‘ਬਾਬਰਵਾਣੀ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੂਬਹੂ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। 12ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪੇਸ਼ੇ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ, ਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਚੋਜ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ, ਪੱਖੀ, ਜਾਨਵਰਾਂ, ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ, ਜੋਗ ਮੱਤ ਆਦਿ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਕੋਈ ਬੋਲੈ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ।

ਕੋਈ ਸੇਵੈ ਗੁਸਈਆਂ, ਕੋਇ ਅਲਾਇ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਘੋਖਿਆ ਤੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ

ਐਮ.ਏ. (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਸਮੈਸਟਰ ਪਹਿਲਾ) 9 ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ (ਆਪਸਨ ਦੂਜੀ)

ਭੇਖਧਾਰੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਭੇਖ ਦੀ ਭੂਮਿਕ, ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ :-

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ।

ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ।

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 6)

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸਮਾਚਾਰ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੁਲੇ ਭਟਕੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇ :

ਕੋਈ ਆਖੇ ਭੂਤਨਾ ਕੋ ਕਹੈ ਬੋਤਾਲਾ।

ਕੋਈ ਆਖੇ ਆਦਮੀ ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 991)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਹਾਲ, ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਝਗੜਨਾ ਕਿ ਗੁਰਗੱਦੀ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਚਾਰਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸਦਾ ਸਥਾਪਨ ਹੈ :

ਕਾਹੇ ਪੂਤ ਝਗਰਤ ਹਉ ਸੰਗਿ ਬਾਪ।

ਜਿਨ ਕੇ ਜਣੇ, ਬਡੀਰੇ ਤੁਮ ਹਉ

ਤਿਨ ਸਉ ਝਗਰਤ ਪਾਪ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 1200)

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸਪੁੱਤਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ - "ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਚੈ ਦੀਆ ਭੇਜਿ। ਆਦਿ ਵਡਮੁੱਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟ ਕੇ ਸਮੂਹ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਅਛੂਤ ਭਗਤਾਂ ਜਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹਾਨੀ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਸਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਵਿਲਖਣਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਿੱਲਖਣ ਪਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਦਾ ਫਖਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਭਰੋ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ :

1. **ਗੁਰਬਾਣੀ** : 'ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ' (ਜਪੁਜੀ)
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਇਕ ਕਵਾਉ ਪਸਾਉ ਕਰ (ਵਾਰ 18, ਪਉੜੀ 1)
2. **ਗੁਰਬਾਣੀ** : 'ਜੀਉ ਪਾਇ ਤਨੁ ਸਾਜਿਆ (ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ.1)
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਜੀਉ ਪਾਇ ਤਨੁ ਸਾਜਿਆ (ਵਾਰ 18, ਪਉੜੀ 3)
3. **ਗੁਰਬਾਣੀ** : 'ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦ' (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ.1)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਚਲਾਯਾ (ਵਾਰ 18, ਪਉੜੀ 5)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

ਗੁਰਬਾਣੀ : 'ਘਲੇ ਆਵਹਿ ਨਾਨਕਾ ਸਦੇ ਉਠੀ ਜਾਹਿ।।'

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਘੱਲੇ ਸੱਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਏਥੇ ਓਥੇ ਆਪ,

ਅਮਰ ਬੇਡ ਮੈਂ ਓਸਦੀ, ਬੇਡ ਖਿਡਾਵੇ ਬਾਪ। (ਕਮ-ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਤੁਲ ਮੋਤੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਪਯੋਗੀ ਗੱਦ-ਵੰਨਗੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਥਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੀ, ਪਰਮਾਰਥ, ਟੀਕੇ, ਕੋਸ਼, ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਭਗਤ ਮਾਲਾਵਾਂ, ਵਿਆਕਰਣ, ਸਾਖੀ ਪਰਮਾਣ, ਬਾਣੀ ਬਿਉਰੇ ਅਤੇ ਬੀੜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਉਪਜੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸੱਚ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਛੁੱਟ-ਛੁੱਟ ਕੇ, ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਤੀ ਰੂਪ ਠੰਢਕ ਨਾਲ ਸਿੰਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹੱਸਵਾਦ, ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਹੀ ਪਰਵਾਹਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਬੜੀ ਸੁਖੱਲੀ ਤੇ ਅਨੂਠੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਵੀ ਹੈ :

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. 522)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਹਾਰਕ ਛੋਹਾਂ ਦੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਭੁੱਲੜ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਮਹਾਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਵਿਤਕਰਿਆ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਗੁੰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ, ਸਾਂਝ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੁਖ ਪੱਖ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ - ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ, ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਜਗਤ, ਜੀਵ-ਆਤਮਾ, ਹਉਮੈ, ਮਾਇਆ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾ ਪੱਖ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਕਰਮਕ ਾਂਡੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਤਵਾਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਦਾ ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਰਸਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਕਰਮ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਜਮਮਈ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਅੰਦਰ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਨ ਆਸ਼ਰਮ, ਉੱਚ-ਨੀਚ ਆਦਿ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਰਮ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸਚ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਜਲਾਲਤ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਸਵੈਮਾਨ, ਅਣਖ, ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਿਆਰ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਭਗਤਰੀਅਤਾ, ਉਦਾਰਤਾ, ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਮ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦਖਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਵਰਗ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ

ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼, ਈਰਖਾ, ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਮਾਨਵ ਲਈ ਠੰਢ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਇਸ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ: ਜਗਤ ਜਲਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪ ਧਾਰਿ।
ਜਿਨ੍ਹ ਦੁਆਰੇ ਉਭਰੈ ਤੇਤੇ ਲੇਹੁ ਉਭਾਰਿ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚਯ

ਸੰਸਾਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਂ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸਨੇ ਹਾ ਦੇਣ ਹਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਿੰਦੂ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਦਰੂਪਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੁਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਬਾਣੀ ਰਚੇਤਾ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ।

(ਅ) ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਤ-ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ

(ੲ) ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰ, ਭੱਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿਵਰਣ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ੳ) ਬਾਣੀ ਰਚੇਤਾ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੀ ਸਦੈਵਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤਿ ਰਾਹੀਂ, ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ਦਾ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 48 ਮੀਲ ਦੂਰ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵਰਾਮ (ਜਾਂ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ) ਦੇ ਪੁਤਰ ਕਾਲੂ ਚੰਦ (ਕਾਲੂ ਰਾਇ ਜਾਂ ਕਲਯਾਣ ਚੰਦ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾ (ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਤਿਪਰਾ ਜਾਂ ਤਿਪਤਾ ਭੀ ਆਖਿਆ ਹੈ) ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ (20 ਅਕਤੂਬਰ ਕੱਤਕ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਭੀ ਕਿਹਾ ਹੈ) 1469 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਕਾਲੂ ਦਾਸ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ 29 ਸਾਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਚਤਮ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਰੋਹਿਤ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

5 ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਧੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਵਲ-ਛਲ ਸਿਖਾਉਣ ਅਤੇ ਹਉਮੇ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਪੱਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਝੰਝੈ ਛਿਆਨ ਬੁਝੈ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਸੇਈ॥

ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਹਿ ਏਕੈ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨਾ ਕੋਈ॥ (ਆਸਾ ਪੱਟੀ ਮਾਹ)

ਲਗਭਗ 2 ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਤਕਰੀਬਨ 2 ਸਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਮੁੱਲਾਂ ਕੁਤਬ-ਉ-ਦੀਨ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ।

8 ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮ ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਧਾਗੇ ਦੇ ਟੁਟਣਹਾਰ ਜਨੇਊ ਦੀ ਥਾਂ ਜਤ, ਸਤ, ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। 18 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਪਟਵਾਰੀ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੋ ਪੁਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਲਖਮੀ

ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਗਲੇ ਤਕਰੀਬਨ 12 ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇਸ਼ਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਦੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪਦ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਏ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮੋਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਨਿੱਤਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1499 ਈ. ਦੀ ਇਕ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਗਦੀ ਵੇਈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਅਲੋਪ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਈ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਧਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਕਿਹਾ 'ਨਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ।' ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਉਹ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੋਂ ਲਾਹੌਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਏਮਨਾਬਾਦ, ਤੁਲੰਬਾ, ਪਾਕਪਟਨ ਇਤਯਾਦਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਜ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰੀ ਨਗਰ ਤਲਵੰਡੀ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਾਰ ਲੰਬੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਚ ਇਕ ਜੋਤਿ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ, ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਕ ਇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਕੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਸਚਿਆਰ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਤ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਤ ਦਾ ਨੇਮ ਥਾਪਿਆ। ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਸਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਥਿਰ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਵ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਦ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਸੂ ਵਦੀ 10 ਜਾਂ 7 ਸਤੰਬਰ 1539 ਨੂੰ ਉਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਦਿਵਯ-ਜੋਤੀ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਕੁਲ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਲ 974 ਪਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 31 ਮਾਰਚ 1504 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲਹਿਣਾ ਰੱਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਚੰਗੇ ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਚੌਧਰੀ ਤਖਤ ਮੱਲ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮਧੁਰ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਮਾਨ-ਤਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਜਿਹੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉਤੇ ਪੈਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਸੀ।

1519 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਘਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਖੀਵੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾਦੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਸਰਾਇ ਨਾਗਾ ਵਿਖੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਅਣਬਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਣ ਤੇ ਸੰਘਰ ਆ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਆਣ-ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। 1526 ਈ. ਵਿਚ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਦੇਵੀ ਭਗਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਨਾਮੀ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। 1532 ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ

ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਰੁਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਾ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਉਮੈ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ 1539 ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਦ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਆ ਗਏ।

1540 ਈ. ਵਿਚ ਖਡੂਰ ਵਿਖੇ ਹੁਮਾਯੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਅਣਖੱਕ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਵਿਵਰਣ ਕਰਕੇ ਲਿਖਵਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਸਰਤ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ 1522 ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਮ-ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕੁਲ 62 ਸਲੋਕ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਮਈ 1479 ਈ. ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇਜ ਭਾਨ ਜੀ ਭੱਲੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਸਨ ਜੋ ਖੇਤੀ ਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਝੁਕਾਅ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸੰਤ-ਸੇਵੀ ਨੇਕ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। 1502 ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਅਤੇ ਮੋਹਰੀ ਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਦਾਨੀ ਅਤੇ ਭਾਨੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨਾਲ ਵਿਹਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ। 1540 ਈ. ਤੋਂ 1552 ਈ. ਤੀਕ ਉਹ ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਬਿਰਧ ਆਯੂ ਵਿਚ ਵੀ, ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ 12 ਸਾਲ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਰ ਲਿਆ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਖੱਕ ਘਾਲ ਕਾਰਨ 1522 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ 1574 ਈ. ਤੱਕ ਨਿਭਾ ਕੇ ਉਹ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

22 ਸਾਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਤੇ ਅੰਕੁਸ਼ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਨਾਰੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰੀਤ ਤੋਰੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥ ਦੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 22 ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ। ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ-ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 18 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 901 ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 869 ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਦਯਾ ਕੌਰ ਦੀ ਉਦਰ ਤੋਂ 25 ਸਤੰਬਰ 1534 ਈ. (26 ਅੱਸੂ ਕੱਤਕ ਵਦੀ 2 ਸੰਮਤ 1591) ਨੂੰ ਸੋਢੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਮ ਜੇਠਾ

ਜੀ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਨਾਨਕਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗਣਾ ਪਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਪਯੁਕਤ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਲੱਗਭਗ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ 22 ਫੱਗਣ 1610 ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ, ਮਹਾਂਦੇਵ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਗਯਾ ਪਾ ਕੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ' ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਮਟਾਲਾ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਇਤਯਾਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸ ਸੰਮਤ 1631 ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ' ਨਾਮੀ ਇਕ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕੱਚੇ ਤਾਲ ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਕਰਵਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਥੱਕ ਸੇਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 2 ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ 1631 (ਸੰਨ 1574) ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ 7 ਸਾਲ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਅਥੱਕ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਤਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਕਾਰਜਾਂ ਅਥਵਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਭੇਟਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਅਥਵਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਸਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਲਈ ਮਸੰਦ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦਰਾਜ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦਾਲ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੰਡਿਆਲੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਸਥਗਤ ਵਿਸਥਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।

2 ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ 1638 (ਸੰਨ 1581) ਨੂੰ 46 ਸਾਲ 11 ਮਹੀਨੇ 7 ਦਿਨ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਉਹ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ 8 ਵਾਰਾਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ 10 ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਵਰੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਗੌਡ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਕੇਦਾਰਾ, ਕਾਨੜਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 11 ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੜਤਾਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ, ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 679 ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1563 ਈ. (ਵੈਸਾਖ 19 ਵਦੀ 7, ਸੰਮਤ 1620) ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਅਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਅਗੇਰੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸੰਤ-ਸਰੂਪ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਮਾਨਵ-ਸਨੇਹੀ, ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ। 23 ਹਾੜ ਸੰਮਤ 1636 ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮੇਉ ਪਿੰਡ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨੇ 1595 ਈ. ਨੂੰ ਵਡਾਲੀ ਵਿਖੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸਪੁੱਤਰ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਨਿਰਛਲ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ ਵੱਡੇ

ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਯੋਗ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ 1 ਸਤੰਬਰ 1581 ਈ. (2 ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ 1638) ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਤੇ ਪਦਾਸੀਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਹਿੱਤ ਅਥਵਾ ਕੌਮੀ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸਵੰਧ (ਦਸਮਾਸ) ਦੇਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਰੀ। ਦਾਨ ਤੋਂ ਉਪਜਣ ਵਾਲੇ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਲੋਪ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਅਰਥ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇਹ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਸੰਮਤ 1645 ਵਿਚ ਸੰਤੋਖਸਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੀਰਥ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਵ ਰਖਵਾਈ ਗਈ। ਸੰਮਤ 1647 ਵਿਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤਾਲ ਖੁਦਵਾਇਆ ਅਤੇ 1651 ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਨੇੜੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਸੰਮਤ 1659-60 ਵਿਚ ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰਤਾ ਕਾਲ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਲੱਬਧੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ, ਕਈ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ 1661 ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਸਾਂਝੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।

ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਔਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਆਪ ਸਦਾ ਜਾਗਰੂਕ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਔਕੜ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਕਈ ਥਾਈਂ ਨਵੇਂ ਖੂਹਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੁਖਮਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਿਰਮਿਤ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਣ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁਆਮਲਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰਵ-ਗੁਣ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਕਰਨਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਉਤੇ ਬੀਰਬਲ ਵਲੋਂ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਉਹ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਥਿਰਦ ਪਾ ਲਿਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਇਸਲਾਮ ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਕੁਚਲਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਝ ਜ਼ਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ 30 ਮਈ 1606 ਈ. (2 ਹਾੜ ਜੇਠ ਸੁਦੀ 4, ਸੰਮਤ 1663) ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਆਯੂ 43 ਸਾਲ 1 ਮਹੀਨਾ 15 ਦਿਨ ਸੀ। ਉਹ 24 ਸਾਲ 9 ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਆਸੀਨ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਿਸ਼ਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਰ 35 ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹਿੱਸਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 30 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ 22 ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ 6 ਵਾਰਾਂ ਹਨ। ਸੁਖਮਨੀ, ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਅਤੇ ਬਾਰਮਾਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਲ 2312 ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1621 (5 ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ 1678) ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਿਜੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਣ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਆਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੀ।

15 ਅੱਸੂ 1689 ਈ. ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਜਰੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 1666 ਈ. (ਸੰਮਤ

ਐਮ.ਏ. (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਸਮੈਸਟਰ ਪਹਿਲਾ) 17 ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ (ਆਪਸਨ ਦੂਜੀ)

1723) ਨੂੰ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। 13 ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਤੇਗ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਇਆ। ਸੰਮਤ 1701 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਮਤ 1722 ਤੀਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। 20 ਮਾਰਚ, 1665 ਈ. (24 ਚੇਤ ਸੰਮਤ 1722 ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਵਿਲੀਨ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ।

ਗੁਰਤਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਲਵਾ, ਪੁਆਧ, ਬਾਂਗਰ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਆਸਾਮ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੌਰਿਆ ਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਾਮੀ ਨਗਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਨਗਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵਾਸੀ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਬੀਜ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯੱਗਵੇਦੀ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਈ. (12 ਮੱਘਰ ਸੰਮਤ 1732) ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਆਯੂ 54 ਸਾਲ, 7 ਮਹੀਨੇ, 7 ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਦਸ ਸਾਲ, 7 ਮਹੀਨੇ 18 ਦਿਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

(ਅ) ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਤ ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਫ਼ਕੀਰ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵੱਲ ਲਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਮਰ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਮਧੁਰਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉਚਤਾ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮਾਪਦੰਡ ਥਾਪੇ।

ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀਨ ਮਸਊਦ ਸ਼ੱਕਰਗੰਜ ਦਾ ਜਨਮ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਖਲੀਫ਼ੇ ਹਜ਼ਰਤ ਉਮਰ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਜਲਾਲੁਦੀਨ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦੇ ਘਰ 1172 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਕੋਠੀਵਾਲ ਜਾਂ ਖੋਤਵਾਲ (ਚਾਵਲੀ ਮਸ਼ਾਯਖ) ਵਿਖੇ ਮਰਿਯਮ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸ਼ੱਕਰ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਰਨ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਜੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਅਲਪ ਆਯੂ ਵਿਚ ਮੌਕੇ ਦੇ ਹੱਜ ਲਈ ਗਏ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਖੁਆਜ਼ਾ ਬਖ਼ਤਯਾਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇਕ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਾਂਸੀ ਰਹਿਕੇ ਕਰੜੀ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਭੁੱਲੀ ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਭ੍ਰਮਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਵਾਰਧਾ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਉਹਨਾਂ ਅਜੋਧਨ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਕਪਟਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਨਾਸਿਰੂਦੀਨ ਮਹਿਮੂਦ ਬਲਬਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹਜ਼ਬਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਪਤਨੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤ੍ਰੀਆਂ ਸਨ। 1266 ਈ. ਵਿਚ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਆਯੂ 120 ਸਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇੰਝ ਦਿਹਾਂਤ 1293 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਦਰੁਦੀਨ ਸੁਲੈਮਾਨ ਬੈਠਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਮੁਸੱਲਾ ਅਤੇ ਤਸਬੀ ਸੱਜਦ ਮੁਹੰਮਦ ਕਿਰਮਾਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਔਲੀਆ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਹਨ।

ਐਮ.ਏ. (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਸਮੈਸਟਰ ਪਹਿਲਾ) 18 ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ (ਆਪਸਨ ਦੂਜੀ)

ਫਰੀਦ ਜੀ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਉਚੇ ਤਿਆਗੀ, ਪਰਮ ਤਪੱਸਵੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਉਪਾਸਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੌਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕਰਗੰਜ ਕਹਿਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 112 ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਆਸਾ ਅਤੇ ਸੂਹੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਬੀ ਮੁਹੱਬਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਸੱਚਾ ਇਨਸਾਨ ਹੈ-

ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨ ਸੇਈ ਸਚਿਆ (ਪੰਨਾ 488)

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਜੈਦੇਵ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਭਗਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੋਰਥ ਕਾਵਯ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।

ਜੈਦੇਵ ਕਨੌਜ ਨਿਵਾਸੀ ਭੋਜ ਦੇਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਮਦੇਵੀ (ਰਾਮਦੇਵੀ) ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਬੀਰ ਭੂਮਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੇਦੁਲੀ ਵਿਚ 1170 ਈ. (1201 ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ) ਵਿਚ ਜਨਮਿਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਉਸਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵਰਸ ਮਾਘ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭਗਤੀ ਨੇ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, “ਜੈਦੇਵ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤਧਾਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਪਾਸਕ ਸੀ, ਪਰ ਤੱਤਵ ਵੇਤਾ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਕਰਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਹੋਇਆ, ਜੈਦੇਵ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੂਰਣ ਪੰਡਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਕ ਕਵੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਚ-ਕੋਟੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਪਦੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕਦਮਾਵਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਮਨਮੋਹਕ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਲਾਲ ਸੇਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲਕਸ਼ਮਣ ਸੇਨ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ‘ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ’ ਇਸ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਅਤਿ ਉਤਮ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ‘ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ’ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੈਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਨ ਚਿਤ ਅਤੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਾਹਰੀ ਤਪ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਹਰਿ ਭਗਤ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ ਕਰਮਣਾ ਬਚਸਾ।।

ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ ਤਪਸਾ।।

(ਪੰਨਾ 526)

ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ

ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 1267 ਈ. ਨੂੰ ਵੈਸ਼ ਕੁਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੁਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਸ਼ੇਲਾਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਸੁਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋਏ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਮਰਾਠੀ ਰੰਗ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ‘ਤਾਚਿਰਿ ਸੁਆਰਥੀ’, ਨਦੀ ਨਾਥ, ‘ਤਾਂ ਚੇ’, ‘ਰਾਮ ਚੇ’ ਇਤਯਾਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ‘ਸਰਵਾਂਗੀ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਇਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਰਾਠੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਅਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਥਵਾ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਬੰਧੀ ਭੈਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ

ਲਈ 'ਬੀਠਲ' ਅੱਗੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਰਾਠੀ ਹੋਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 1335ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰੀ ਅਤੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਅਤੇ ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੰਦੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਭੁਲ ਹੈ ਯਥਾ

ਨਾਰਾਇਣ ਨਿੰਦਸਿ ਕਾਇ ਭੁਲੀ ਗਵਾਰੀ।

ਦੁਕ੍ਰਿਤ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਥਾਰੇ ਕਰਮੁ ਰੀ।

(ਪੰਨਾ 695)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਰਵ-ਸੰਮਾਨਿਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਘਰ ਘਰ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਤੱਥ ਇਹ ਹੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਤਾਰਾ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਦੇ ਨਰਸੀ ਬਾਮਨੀ ਵਿਚ ਦਾਮਸ਼ੇਟੀ ਛੀਪੇ ਦੇ ਘਰ ਮੋਨਾਬਾਈ ਦੀ ਕੁਖੋਂ 1210 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾ ਮੱਤ ਹੀ ਉਚਿਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸੇਤੀ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਰਾਜਾ ਬਾਈ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਬਾਈ ਨੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਰਾਇਣ, ਮਹਾਂਦੇਵ, ਗੋਬਿੰਦ, ਵਿੱਠਲ ਅਤੇ ਸਪੁੱਤਰੀ ਲਿੰਬਾਬਾਈ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਕਰਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਕੇ ਠਾਕੁਰਾਂ (ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ) ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸ਼ੂਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਲੀਨ ਹੋਏ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਜਿਉ ਜਿਉ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੈ।।

ਭਗਤ ਜਨਾ ਕਉ ਦੇਹੁਰਾ ਫਿਰੈ।।

ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ (ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਜਾਂ ਫੀਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ) ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮ੍ਰਿਤ ਗਊ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮ੍ਰਿਤੁ ਦੰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਭਗਤ-ਵਛਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਮੋਈ ਗਊ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਰਹੇ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਵਿਨੋਭਾ ਖੇਚਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇਵ ਜਿਹੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵੇਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੋਲਾਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੰਡਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ। ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇਵ ਨਾਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਵਿਚ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀ 2 ਮਾਘ ਨੂੰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਮੇਲਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਪੰਡਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਭੰਗ 'ਨਾਮਦੇਵ ਗਾਥਾ' ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ

ਉਤੇ ਮਰਾਠੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 18 ਰਾਗਾਂ ਅੰਦਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ 61 ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ।

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੇਹਵਾਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਸਾਧਨਾ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹੁਰਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਧਨਾ ਜੀ ਕਿੱਤੇ ਤੋਂ ਕਸਾਈ ਸਨ ਪਰ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਭਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਦੀਮਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਨ ਪਲਟ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਧਨਾ ਜੀ ਰੱਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਗਤ ਸਿੰਧ ਹੋਏ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕਈ ਗਾਥਾਵਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਧਨਾ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਫਿਰ ਭੀ ਮੰਦ-ਵਾਸਨਾ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਤ ਭੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਆਰੋਪ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫਿਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅੱਗੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ।

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹਾਲਾਤ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਆਭਾਵ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਹ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਕੇ ਸਬਰ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਇਕਾਂਤ ਵਾਸ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਘਰ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ, ਭਗਵਾਨ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘਰ ਆ ਕੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਜਾਂਦੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੇਣੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਯੱਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ

ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬੀਜ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਮ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਵੈਰਾਗੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਚਾਰਯ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ 'ਰਾਮਾਵਤ' ਫਿਰਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਵੈਰਾਗੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਦੱਸੀ ਲਕਸ਼ਮੀ-ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀਤਾ-ਰਾਮ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪ੍ਰਯਾਗ ਦੇ ਕਾਨਯਕੁਬਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭੂਰਿ ਕਰਮਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1366 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 1299 ਈ. ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮਦੱਤ ਰੱਖਿਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਾਧੂ ਤੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਚਾਰਯ ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਦਾ ਸਿਸ਼ਤਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਯੋਗ ਦੇ ਮਰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਕਾਫੀ

ਸਮਾਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਉਹ ਕਾਂਸੀ ਉਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆ ਟਿਕੇ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪੰਚਾਂਗ ਘਾਟ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵਰਣਾਸ਼ਰਮ ਸਬੰਧੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਚਿਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸਭ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੀਖਿਅਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ, ਫਿਰ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 12 ਨਾਮਵਰ ਚੇਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਅਨੰਤਾਨੰਦ, ਸੁਰਸੁਰਾਨੰਦ, ਸਖਾਨੰਦ, ਨਰਹਰੀਨੰਦ, ਯੋਗਾਨੰਦ, ਪੀਪਾ, ਕਬੀਰ, ਸੈਨ, ਭਾਵਾਨੰਦ, ਧਨੇਸ਼ਰ, ਹਲਵਾਨੰਦ ਅਤੇ ਰਾਮਦਾਸ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮਤਾਂਬੁਜ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚਰਨ ਪੱਧਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉਝ ਕੋਈ 17 ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

ਕਬੀਰ ਜੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਚ ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਥਵਾ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵੀ-ਏਕਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦੇ ਘਰ 1398 ਈ. (ਜੇਠ ਸੁਦੀ 15 ਸੰਮਤ 1455) ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਲੀ (ਨੀਰੂ) ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੀਮਾ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋਈ। ਯੁਵਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲੋਈ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਮਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਗੁਰਮਤ੍ਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ, ਪਰ ਸਾਧਨਾਂ ਮਾਰਗ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਰਗੁਣ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੀਕ ਪੁਜੇ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤ-ਮੱਤਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਰਚਾਵਾਂ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖੰਡਣ-ਮੰਡਣ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪੁਰੋਹਿਤ ਜਮਾਤ ਦੇ ਆਪਹੁਦਰੇਪਨ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਅੰਧਤਾ ਦਾ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੋਲਾਣਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਚਾਲਨ ਕਰਕੇ 1490 ਈ. ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੋਰਖਪੁਰ ਤੋਂ 15 ਮੀਲ ਦੂਰ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਮਰਨ ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਨਿਵਾਰਣ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਆ ਟਿੱਕੇ। ਇਥੇ ਹੀ 1485 ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਮੱਤਭੇਦ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 17 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਕੁਲ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 541 ਹੈ।

ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ

ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਕਬੀਰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਭੀ ਬਨਾਰਸ ਨਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਚਮਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਥਿਤਾਂ ਅਗਿਆਤ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਭੀ ਸਿਆਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ

ਐਮ.ਏ. (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਸਮੈਸਟਰ ਪਹਿਲਾ) 22 ਪਰਚਾ ਚੌਥਾ (ਆਪਸਨ ਦੂਜੀ)

ਹਰਿਦੁਆਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦਮੜੀ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਗੰਗਾ ਮਾਈ ਨੇ ਹੱਥ ਕੱਢ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਚਿਤੌੜ ਦੀ ਰਾਣੀ ਝਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਿਸ਼ਯਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰੇ ਦਾਸ' ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਖੋਜਬੀਨ ਕੀਤਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤਿ-ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਨਾਮ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 40 ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ

ਪੀਪਾ ਭਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ 1483 (1426 ਈ.) ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਵਾੜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੀਪਾ ਜੀ ਰਾਣਾ ਕੁੰਭਾ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਗਗਰੋਨ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਕੰਨਿਘਮ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੈਤਪਾਲ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਰਗਾ ਭਗਤ ਸਨ, ਫਿਰ ਇਕ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਦਕਾ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਸਮੇਤ ਦੇਸਾਟਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਇਆ। ਦੁਆਰਕਾ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ 'ਪੀਪਾ ਵਟ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੇਵਲ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸੈਣ

ਜਾਤਿ ਦੇ ਨਾਈ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ 1390 ਤੋਂ 1440 ਈ. ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਣ ਜੀ ਬਾਧਵਗੜ੍ਹ (ਰੀਵਾ) ਦੇ ਰਾਜਾ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਦੀ ਮੁੱਠੀ-ਚਾਪੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਸਾਈ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਸੈਣ ਜੀ ਇਕ ਦਿਨ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਮਗਨ ਰਹੇ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਉਹ ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਯਾਚਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਗਤੀ ਵੇ ਖਕੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ

ਧੰਨਾ ਜੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਟਾਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧੁਆਨ ਨਗਰ ਦੇ ਜੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ 1416 ਈ. ਨੂੰ ਜਨਮੇ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧੰਨਾ ਜੀ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਅਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਿੱਤ ਠਾਕੁਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੀ ਚਾਅ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਭੀ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਠਾਕੁਰ ਪੂਜਾ ਕਰ ਸਕਣ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਧੰਨੇ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇਖਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਠਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਧੰਨਾ ਨਿਰਗੁਣ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਮਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ਤਵ ਮਿਲਿਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ

ਸ਼ੇਖ ਭੀਖਣ ਲਖਨਊ ਦੇ ਕਾਕੋਰੀ ਨਗਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਗਯਾਨਵਾਨ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ 1480 ਤੋਂ 1573 ਈ. ਤੱਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭੀਖਨ ਜੀ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਫਕੀਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਵਿਦਵਤਾ ਵਿਚ

ਭੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ।

ਭੀਖਨ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰੀਅਤ, ਤਰੀਕਤ ਦੇ ਸੂਫੀ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਮਰਮ ਜਾਣਨ ਲਈ ਸੱਯਦ ਮੀਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭੀਖਣ ਜੀ ਉਤੇ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਅਧੀਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਆਸਰਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਫੀ ਰੰਗਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਗਤੀ ਮੱਤ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦਾਸ (ਜਨਮ 1483 ਈ.) ਕਾਨਕੁਰਜ ਬਾਰਸੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੋਲਾਪੁਰ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਕਨੌਜ ਨਿਵਾਸੀ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਵੱਲਭਾਚਾਰਯ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਬ੍ਰਜਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਵੀ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਦੇ 'ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ' ਨਾਮੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਪਾਸਕ ਪਰਮਾਨੰਦ ਹੋਰ ਕਈ ਸਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਵਾਂਗ ਲੰਬੀ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪਿਛੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ

ਸੂਰਦਾਸ ਨਾਮ ਦੇ ਕਈ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤ ਕਵੀ ਸੂਰਦਾਸ (1478-1585) ਈ.) ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸੂਰ ਸਾਗਰ' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 1529 ਈ. ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸੂਰਦਾਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਵਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੰਦੀਲਾ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ-ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਬਿਰਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੇਖੋ-ਜੋਖੇ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਇਸ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੰਮਕਾਰ ਛੱਡ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਾਨਵੀਰਤਾ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਧੂ-ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਵਾਪਿਸ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਪਰ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਇਕਮਿਕ ਹੋਏ ਸੂਰਦਾਸ ਮੁੜ ਰਾਜਸੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਨਾ ਗਏ। ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਇਸੇ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਆਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਰਦਾਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਇਹ ਰਾਇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤੁਕ ਕਿਸੇ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੀ ਆਪੱਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਇਹ ਕਿ ਜੈਦੇਵ ਵਾਂਗ ਕਈ ਹੋਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਕੂਲ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਤਜਿ ਆਨ ਜੁ ਚਾਹਤ' ਵਿਚ 'ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ' ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅਤੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਅਥਵਾ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੂਰਦਾਸ ਕੇਵਲ 'ਸੂਰ ਸਾਗਰ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

(ੲ) ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰ, ਭੱਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਬਾਦਰੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਲੱਖੇ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ 1459 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਤਲਵੰਡੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਾਤਿ ਦਾ ਮਰਾਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਨੇਹ ਸੀ। ਵੇਈ

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਮਗਰੋਂ ਦੈਵੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਚੌਰਿਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਆਮੋਤਿਕ ਕਰਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸਦਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦਿਆਂ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 1534 ਈ. (13 ਮੱਘਰ ਸੰਮਤ 1591) ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਰਮ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੁੱਰਮ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਬਾਬੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ।

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਡੂਮ

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਦੋ ਡੂਮ ਰਬਾਬੀ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਵੇਰ ਸੱਤੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਮਾਇਆ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਲਈ ਨਿਰਾਦਰੀ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੋਖੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਗੁਰੂ-ਨਿੰਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਰਬਾਬੀ ਫੋਟੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਾਇਆ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਗੁਰੂ-ਉਸਤਤਿ ਹਿੱਤ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵਾਰ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਸ਼ਕਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਦੀ ਵਾਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਭੱਲੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੜਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ-ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਨੰਦਨ ਮੋਹਰੀ ਨਾਮ ਆਨੰਦ
ਤਿਹ ਨੰਦਨ ਸੁੰਦਰ ਮਤਿਵੰਦ

ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੱਦ ਨਾਂ ਦੀ 6 ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਰਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਖਿਆ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ, ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿ ਕੇ ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤਿਲਕ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ

ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਨੂੰ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਉਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ। ਕਲਸਹਾਰ ਦੇ ਹੀ ਹੋਰ ਨਾਮ 'ਕਲ' ਅਤੇ 'ਟਲ' ਵੀ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਕਲਸਹਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਯੋਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਇਸੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਏ।

ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਲ 54 ਸਵੱਈਏ ਦਰਜ ਹਨ।

ਭੱਟ ਜਾਲਪ

ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਨੇ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਉਸ

ਨੇ ਇਹ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ

ਭੱਟ 'ਕੀਰਤ' 'ਭੀਖੇ' ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਨੇ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਉਹੀ ਜੋਤਿ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਈ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਮਾਨ ਰਹੀ।

ਹਮ ਅਵਗੁਣਿ ਭਰੇ ਏਕੁ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਅਮ੍ਰਿਤੁ ਛਾਡ ਬਿਖੈ ਬਿਖੁ ਖਾਈ॥

ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਭਰਮ ਪੈ ਭੂਲੇ ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਈ॥

ਇਕੁ ਉਤਮ ਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਮਿਲੰਤਿ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ

ਇਕ ਅਰਦਾਸਿ ਭਾਟ ਕੀਰਤਿ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ

(ਗੁ: ਗੰ.ਸ. ਪੰਨਾ 1406)

ਭੱਟ ਭਿੱਖਾ

ਭਿੱਖੇ ਨੂੰ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਕੇਵਲ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਵੱਈਏ ਵਿਚ ਭਿੱਖਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੁਖ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਭਟਕਣ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਵੱਈਏ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਕ ਰੂਪ ਅਥਵਾ ਇਕ ਜੋਤ ਹਨ।

ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਡਿਠੇ॥

ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ॥

ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ॥

ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੇ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ॥

(ਗੁ: ਗੰ.ਸ. ਪੰਨਾ 1395)

ਭੱਟ ਸੱਲੂ

ਭੱਟ ਸਲੂ ਨੇ ਤੀਸਰੇ ਮਹਲੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਸਵੱਈਏ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਦੋ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੱਲੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਨਿਵਾਰਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅੰਧਕਾਰ ਦੇ ਦੂਤਾਂ ਉਤੇ ਉਸਨੇ ਪੂਰਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭੱਟ ਭਲਯ

ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਵੱਈਆ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਣ-ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਸਗਾਹ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੁਰ ਨਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਭੱਟ ਨਲਯ

ਭੱਟ ਨਲਯ ਨੇ ਆਪਣੇ 16 ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ। ਭੱਟ ਨਲਯ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਇਤਨੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਸਵੱਈਏ ਸਾਧਾਰਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਭੱਟ ਨਲਯ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਛੂਹ ਕੱਚ ਤੋਂ ਕੰਚਨ, ਲੋਹੇ ਤੋਂ ਲਾਲ ਅਤੇ ਕਾਠ ਤੋਂ ਸਿਰੀ ਖੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਵੱਈਏ ਵਿਚ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਦਰੋਪਦੀ, ਸੋਦਾਮਾ, ਗਨਿਕਾ ਵਾਂਗ

ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭੱਟ ਗਯੰਦ

ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ 13 ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਨੇ ਮਹਲੇ ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ 7-7 ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਇਕ ਰੂਪ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਰਿ ਰੂਪ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਹਰਿ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੱਕ ਇਕ ਜੋਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭੱਟ ਬਲਯ

ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਹੈ 'ਬਲਯ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਜੀਵ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਦੁਖ, ਦਾਰਿਦ੍ਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ

ਹਰਿਬੰਸ ਭੱਟ ਦੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਵੱਈਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਉਤਾਰ ਕੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮ੍ਰਿਤ ਸਮਝਣਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਭੁਲ ਹੈ। ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਛਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਝੁਲਾਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ, ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਮਕਾਲੀ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਉਦਾਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਵਲ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੁਲ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੁਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੁਰੇ ਐਲਾਨੇ ਗਏ। ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਸ਼ੁਦਰ ਵਰਣ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਤਿ ਤੁੱਛ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੂਜਨੀਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੋ ਰੁੱਸ ਗਏ ਸਨ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪਰਤ ਆਏ ਤਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ
4. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ
5. ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ
6. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਪਰਿਚਯ, ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਮੈਨੀ
7. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨ ਕਲਾ

ਕ੍ਰਮਿਕਾ :

ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਧਰਮ ਉਸ ਧਰਮ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਗੈਰ ਧਰਮ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਅਦਾਲਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਟਕੇ, ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਉਦਾਸ ਪੰਥ ਵਿਚ ਠੰਢੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਅਨੇਕ ਖੂਬੀਆਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਗਿਆਨ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੰਧਾਂ ਉਸਾਰ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਦੇ ਵਕਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਾਣੀਕਾਰ ਕਿਸ ਧਰਮ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਸ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਦੈਵੀ ਉੱਚਤਾ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ- ਰੂਹਾਨੀ ਉਡਾਣ ਹੀ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਸੰਸਾਰ ਧਰਮ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਉੱਚਤਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਲਗਭੱਗ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਏਨੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ ਜਿੰਨੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਣਖੱਕ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੱਧ ਯੁਗ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਲਾਵਟ ਨਾ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਅਨੇਕ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਖੁੱਸ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਯੋਗਦਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਭਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਸਦਕਾ ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਯੋਗ ਸੰਭਾਲ ਬਿਨਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਹੋਣਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਾਂ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਗੁਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

ਨੇ ਜਦੋਂ ਭਗਤਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਕਠਿਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਜੋ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈਆਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਆਉਣ

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਖੌਤੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਂਗ ਹੀ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਅਸਲੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਨਕਲੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਬਾਣੀ ਰਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕੱਚੀ

ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ ਹੈ :

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥

(ਪੰਨਾ, ੯੨੦) ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ

ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਾਗ ਉੱਜੜ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਉਤੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਉਤੇ ਮੋਲਵੀਆਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਸੀ। ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਅਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਧਰਮ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਹਿੱਤ ਇਕ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖੇਬੰਦ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਕੋਈ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਨਵੀਨ ਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮੱਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਹੁੰਦੀ। ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਪੁਸਤਕ ਬਗੈਰ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰਾ ਜਥੇਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਧਰਮ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਚਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪੁਜਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਭਗਤਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ, ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਕੋਈ ਅਨੁਸਾਸ਼ਿਤ ਲਹਿਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਵਿਹੂਣੀਆਂ ਸਨ, ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ।

ਸੰਪਾਦਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਨ

ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਇਕ ਮੱਤ ਹਨ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਚਣਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਦਾ

ਸਰੋਤ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ ?

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ। (ਵਾਰ 1.33)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰ ਕੇ ਆਪ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲੀ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਭਗਤ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਥੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ :

ਤਨੁ ਤਪੈ ਤਨੂਰ ਜਿਉ ਬਾਲਣੁ ਹਡ ਬਲੀਨਿ ।।

ਪੈਰੀ ਥਕਾਂ ਸਿਰਿ ਜੁਲਾਂ ਜੇ ਮੂੰ ਪਿਰੀ ਮਿਲੀਨਿ ।। (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ :

ਤਨੁ ਨ ਤਪਾਇ ਤਨੂਰ ਜਿਉ ਬਾਲਣੁ ਹਡ ਨ ਬਾਲਿ ।।

ਸਿਰਿ ਪੈਰੀ ਕਿਆ ਫੋੜਿਆ ਅੰਦਰਿ ਪਿਰੀ ਨਿਹਾਲਿ ।। (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨਾਲ ਦੇਣੀਆਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਵਜੋਂ ਥਾਪਦਾ ਸੀ ਉਹ ਪੰਜ ਪੋਥੇ ਅਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਪੂਰਬਲੇ ਚਹੁਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਈ ਰੱਖਿਆ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਖੀਆਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਵੀ ਪੋਥੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਗਏ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਹੋਣ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਉਤਾਰੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਪਈਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ। ਸ਼ੁਧ ਨਿਸ਼ਚਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰੂਪ, ਸੈਚੀਆਂ, ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਣ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਇੱਕਤਰ ਸਮੱਗਰੀ ਲੈਣ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।

ਬਾਣੀਕਾਰ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੱਦ ਰਾਮਕਲੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਾਗੀਆਂ, ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ। ਗਿਆਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ — ਕਲ, ਜਲ, ਕੀਰਤ, ਭਿਖਾ, ਸਲ, ਭਲ, ਨਲ, ਗਯੰਦ, ਮਥਰਾ, ਬਲ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ। ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਅਤੇ ਭੀਖਣ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਜੈ ਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ, ਸੈਣ, ਪੀਪਾ, ਸਧਨਾ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਤੇ ਬੇਣੀ ਆਦਿਕ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ 1 ਤੋਂ 13 ਤੱਕ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਪੁ, ਰਹਿਰਾਸ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਜਪੁ ਰਾਗ ਰਹਿਤ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਰਹਿਰਾਸ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ।
2. ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਹੈ: ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਭਾਗ ਨੂੰ 30 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਕ 14 ਤੋਂ ਅੰਕ 1352 ਤੱਕ ਬਾਣੀ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 31 ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
3. ਅਖੀਰਲਾ ਭਾਗ ਰਾਗ ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਅੰਕ 1353 ਤੋਂ 1430 ਤੱਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਅਤੇ ਕਬੀਰ, ਸਵੱਈਏ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਚਉਬੇਲੇ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ਨੌਵਾਂ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਇਥੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਥਾਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਭੋਜਨ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਧਾਰ ਹੋ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਰਚਣਹਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ :

1. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ
2. ਫਿਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ
3. ਪਿਛੋਂ ਭੱਟਾਂ ਆਦਿਕ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹੈ :

1. ਕਬੀਰ	2. ਨਾਮਦੇਵ	3. ਰਵਿਦਾਸ
4. ਰਾਮਾਨੰਦ	5. ਜੈ ਦੇਵ	6. ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ
7. ਪੰਨਾ	8. ਸੈਣ	9. ਪੀਪਾ
10. ਭੀਖਣ	11. ਸਧਨਾ	12. ਪਰਮਾਨੰਦ
13. ਸੂਰਦਾਸ	14. ਬੈਣੀ	15. ਫਰੀਦਇਥੇ

ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਰਚਨਹਾਰ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਗੋਂ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਚੌਥਾ, ਪੰਜਵਾਂ ਆਦਿਕ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ਨੌਵਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹਨ। ਮਹਲਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ (ਮਹਿਲ) ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਚੌਥਾ, ਪੰਜਵਾਂ ਅਤੇ ਨੌਵਾਂ ਮਹਲਾ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ਦਾ ਅਰਥ ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਇਕੱਤੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

1. ਸਿਰੀ ਰਾਗ	2. ਮਾਝ	3. ਗਉੜੀ
4. ਆਸਾ	5. ਗੁਜਰੀ	6. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ
7. ਬਿਹਾਗੜਾ	8. ਵਡਹੰਸ	9. ਸੋਰਠਿ
10. ਧਨਾਸਰੀ	11. ਜੈਤਸਰੀ	12. ਟੋਡੀ
13. ਬੈਰਾੜੀ	14. ਤਿਲੰਗ	15. ਸੂਹੀ
16. ਬਿਲਾਵਲੁ	17. ਗੌਡ	18. ਰਾਮਕਲੀ
19. ਨਟ ਨਰਾਇਣ	20. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ	21. ਮਾਰੂ
22. ਤੁਖਾਰੀ	23. ਕੇਦਾਰਾ	24. ਭੈਰਉ
25. ਬਸੰਤੁ	26. ਸਾਰੰਗ	27. ਮਲਾਰ
28. ਕਾਨੜਾ	29. ਕਲਿਆਨ	30. ਪ੍ਰਭਾਤੀ
31. ਜੈਜਾਵੰਤੀ		

ਹਰ ਰਾਗ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਕਤ ਉਪਰ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਰੱਬੀ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਢਾਡੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਅਟੱਟ ਅੰਗ ਬਣੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ-ਕਰਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਜਪ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਆਦਾਤਰ ਇਸ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੇ ਲਘੂ ਰੂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਇਹ ਹਨ

1. ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ।
2. ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ।
3. ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ।
4. ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।
5. ੴ ।

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਤੋਂ ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗ ਕ੍ਰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਪਦੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋ ਪਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੁਪਦੇ, ਤਿਪਦੇ, ਚਉਪਦੇ, ਪੰਚਪਦੇ ਤੇ ਛੇ ਪਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਛਿਪਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੰਤ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੱਠ ਅੱਠ ਪਦੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਛੰਤ ਅਤੇ ਛੰਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਰਾਗ ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਚਣਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਲਘੂਤਮ ਸੰਪੂਰਣ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗਣਿਤ ਦੇ ਹਿੰਦਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦੇਣੀ ਸੰਭਵ ਨਾ ਰਹੀ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ

ਸੰਪਾਦਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ।

ਘਰ, ਤਾਲ ਅਤੇ ਰਹਾਉ

'ਘਰ' ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲ ਸਤਾਰਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਘਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਾਲ ਵਾਸਤੇ 'ਛੰਤਾਂ ਕੀ ਜਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ। 'ਪੜਤਾਲ' ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਤਾਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਤਾਲ, ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੜਤਾਲ ਤਾਲ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਰਹਾਉ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਰਹਾਉ' ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਂਦਰੀ ਭਾਵ ਦਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨੀਏ 'ਟੇਕ' ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂ ਫੋਕਟ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਡਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਹ ਹਨ :

ਸੁਣਿ ਪਾਡੇ ਕਿਆ ਲਿਖਹੁ ਜੰਜਾਲਾ ।।

ਲਿਖੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗੋਪਾਲਾ ।। ਰਹਾਉ।। (ਪੰਨਾ ੯੩੦)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੀਰਥ ਤੇ ਜਾਣਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀਆਂ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਹ ਹਨ :

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ।।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।। ਰਹਾਉ।। (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਹਿਤ ਲੱਖਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ, ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਛਾਂਟੀ ਕੀਤੀ। ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਣ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਧਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਦਾ ਲਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਵਿਦਵਾਨ ਖੋਜੀ ਇਸ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਮੋਤੀ ਜਵਾਹਰ ਲੱਭਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਇਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਏ ਕਰੀਟੀਕਲ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ : ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ
2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਲਾ : ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ
3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ : ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ
4. ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ : ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ' ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਦੱਸੋ।
2. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਬਾਰੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਕਾਵਿਕਲਾ - ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।
3. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ - ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ।
4. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ - ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।